

77. Як користуватися контурними картами: метод. поради для вчителя. – Х. : Рад. шк., 1934. – 16 с.



МАТВІЄНКО-ГАРНАГА Федір Трохимович

Постать ученого Федора Матвієнка-Гарнаги маловідома, або й зовсім невідома сьогоднішньому поколінню. Життєвий шлях і науковий доробок Ф. Матвієнка-Гарнаги зовсім не досліджені. Перша спроба була по вивченню постаті українського економіко-географа Ф. Матвієнка-Гарнаги була зроблена нами у 2008 р. (С. Шевчук Федір Матвієнко-Гарнага – видатний український економіко-географ і економіст // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – Випуск 13).

Федір Матвієнко-Гарнага народився у 1884 р. в селі Абрамівка Костянтиноградського повіту Полтавської губернії.

Вищу освіту здобув у Харківському університеті.

За розпорядженням НКО у травні 1921 р. був направлений на роботу у Полтавський інститут народної освіти на посаду професора економічної та політичної географії України. Разом з тим він викладав курс краєзнавства і історію народного господарства України.

Вперше був заарештований органами ГПУ в 1927 р. В 1937 р. Ф.Т.Матвієнко-Гарнага був знову заарештований. На момент арешту він був пенсіонером, ніде не працював, давав вдома приватні уроки з математики, особливою трійкою НКВД Харківської області 15 вересня 1937 р. був засуджений до вищої міри покарання за ст. 54, пп. 6,11 КК УРСР як учасник неіснуючої контрреволюційної організації. Розстріляли Федора Трохимовича Матвієнка-Гарнагу 19 вересня 1937 р. в Харкові. Це була колективна кримінальна справа, по якій проходило 76 чоловік, з них 60 було розстріляно і ще 16 засуджено до 10 років таборів. Справа базувалася виключно на протоколах допиту свідків, а самих підозрюваних кати комуно-більшовицького режиму навіть не спромоглися допитати. Реабілітований Ф. Матвієнко-Гарнага був у 1957 р.

Пройшовши через досить складні історичні обставини життя і творчої діяльності, Ф.Т.Матвієнко-Гарнага залишив після себе досить велику економіко-географічну спадщину, яка потребує якнайшвидшого вивчення і узагальнення.

Нам відомо ряд підручників та декілька статей вченого, присвячених проблемам теорії економіко-географічної науки, дослідження з економічної географії українських земель, а також актуальних проблем економічного розвитку України. Значним є внесок ученого у становлення й розвиток географічної освіти в Україні. У 1929 р. ним було написано підручник для вищих шкіл «Нариси з економічної географії України», а в 1930 р. у Харкові учений підготував до друку і видав фундаментальний посібник «Краєзнавство і краєзнавча робота».

Своєю науковою діяльністю Ф.Т.Матвієнко-Гарнага здійснив досить значний внесок, передусім в економічну географію. У 1929 р. побачила світ його праця «Нариси з економічної географії України», яка була дозволена Державним Науково-Методологічним Комітетом Наркомосвіти УСРР до використання

як посібник для вузів. У передмові до посібника автор чітко визначив його завданням дослідження проблем методології економіко-географічної науки й економічної географії України.

Двадцять років минулого століття характеризуються спадом у розробці теоретичних проблем економічної географії, оскільки на цей час припадає трансформація економіко-географічних досліджень в галузево-статистичний напрям, який сформувався ще в дореволюційні роки. Праця Ф.Т. Матвієнка-Гарнаги є дослідженням з теоретичних основ і прикладних питань економічної географії України, здійснена на етапі згортання більшовиками т.зв. «українізації» та початку репресій проти всіх, хто стояв на національних позиціях. Учений у вступі до своїх «Нарисів» зазначав, що у вітчизняній географічній літературі досить мала кількість робіт, присвячених методології економіко-географічної науки. І у зв'язку з цим він окремим розділом виділив дослідження проблем завдань, предмету і методології економічної географії, детально розглянув проблему взаємовідносин природи і суспільства, запропонував визначення економічної географії на основі аналізу поглядів інших вчених, аналізував думки про предмет і методи економіко-географічних досліджень.

Щоб у повній мірі дати теоретичне обґрунтування економічній географії, Ф.Т.Матвієнко-Гарнага звертався до думок інших учених, які досліджували методологічні основи даної галузі знань, враховував наявні наукові досягнення і визначав на свій лад предмет економічної географії. Вчений, зокрема, зупинявся на аналізі поглядів російських науковців С.В.Бернштайн-Когана, О.А.Костянтинова.

Ф.Т. Матвієнко-Гарнага зазначав, що економічна географія перебуває у стані «початкового нагромадження», а тому думки дослідників на її зміст досить розбіжні. Одні учені відносять її до економічних дисциплін, а інші – до природничих наук. Таким чином, Ф.Т.Матвієнко-Гарнага приходить до висновку, що до предмету економічної географії необхідно відносити не лише виключно суспільні чи виключно природні фактори, а сукупність (систему) цих процесів і явищ. Хоча, на думку вченого, економічна географія вивчає факти природничого і соціального характеру, «вона підходить до них (чинників. – С.Ш.) зі специфічного погляду і розглядає властивості цих фактів за особливим критерієм – значенням їх як витворчих чинників господарства; вона є наука про господарчі чинники, а не події» [3, с.25].

Завданням економічної географії, на думку Ф.Матвієнка-Гарнаги, є встановлення системи взаємозалежності природних і суспільних факторів, їх впливу на галузі господарства певної території. Звідси, він виділяв світову економічну географію, яка вивчає загальні принципи зв'язку між чинниками розвитку галузей господарства і самим господарством та місцеву (регіональну) економічну географію, що покликана, за переконаннями Ф.Т.Матвієнка-Гарнаги, пояснювати як загальні принципові чинники впливають на місцеве господарство.

У своїх «Нарисах» Ф.Т.Матвієнко-Гарнага подавав географічну характеристику природних факторів, що визначають умови формування і територіального розміщення галузей господарства, а також розкривав учення про економіко-географічне районування та пропонував власну модель районування території України. У спеціальній частині автор давав досить детальний опис природних й економіко-географічних особливостей кожного району за наступним планом

(який, по суті, є планом комплексної географічної характеристики території): клімат, ґрунти, рослинність і тваринний світ, корисні копалини, добробут населення, сільське господарство, рівень розвитку промисловості, відносини району з іншими регіонами України.

Окремо вчений зупинявся на економіко-географічній характеристиці сільського господарства, галузей промисловості, транспорту й торгівлі.

Отже, саме в праці «Нариси з економічної географії України» Ф.Т.Матвієнка-Гарнага економічна географія як наука в Україні остаточно отримала своє методологічне обґрунтування, відображене у категоріях «предмет», «завдання», «класифікація», «теорія», «чинник розміщення», «закон», «принцип» і т.д. Ф.Т.Матвієнко-Гарнага розглядав економічну географію в регіональному і теоретичному аспектах. У загальній частині свого дослідження він чітко визначає вплив закону географічної зональності на формування і розміщення галузей господарства.

Слід відзначити напрацювання ученого стосовно теоретичного обґрунтування основ економіко-географічного районування території України, при цьому особливу увагу він приділив сільськогосподарському районуванню території. Дослідник знову звертався до аналізу відомої літератури, присвяченої проблемам теорії і практики районування, й характеризував спроби такого районування за окремими напрямками (природними особливостями, суспільними умовами, спеціалізацією сільського господарства та наявністю енергетичних ресурсів в районі).

У межах районного напрямку своїх досліджень Ф.Т.Матвієнко-Гарнага охарактеризував теоретичні напрацювання т.зв. природничого районування в економічній географії, розкривав погляди акад. П.Тутковського, проф. А.Єрмолова, О.Скворцова та тих дослідників, які відкидали вплив природних чинників в економіко-географічному районуванні (проф. О.Челінцев), а також районування за системою господарства (проф. І.Бруцкус).

Ф.Т.Матвієнко-Гарнага приходять до висновку, що «єдиного універсального показника (критерію районування. – С.Ш.) в різноманітності структур сільського господарства, як і промисловості, не може бути» [3, с.52]. І тому запропонував свій критерій: класифікувати галузі господарства для виділення економічних районів за таким планом: характер продукції галузі, система виробництва, соціально-економічний стан господарства.

Розкривши попередній досвід районування території України, зокрема, за природними ознаками, що його склав акад. П.Тутковський, та ботаніко-географічними ознаками (модель районування А.Фоміна), Ф. Матвієнко-Гарнага запропонував власну модель економіко-географічного районування території України, виокремивши в ній вісім районів: Правобережне і Лівобережне Полісся, Правобережний і Лівобережний лісостеп, Північно-Східний район, Промисловий район, Хліботоргівельний та Надчорноморський райони.

Ф.Т.Матвієнко-Гарнага звертав також увагу на галузеву характеристику господарства України. Прикладами цього можуть слугувати праці «Вугляно-рудно-металургійний район УСРР» (1930) та «Цукрова промисловість України за п'ятирічним пляном» (1931). Характеризуючи економіко-географічні особливості вугільно-металургійного регіону України, вчений фактично вивчав регіональну економічну географію Донецького регіону. При цьому він визначав «ву-

гляно-рудно-металургійний» [4] район та виокремлював його серед інших районів УСРР. Автор зупинявся на описі природних умов і ресурсів та сільського господарства району через аналіз чинників, що формують природні особливості регіону, та визначав їх вплив на розвиток і розміщення галузей сільського господарства. Ф.Т. Матвієнко-Гарнага характеризував видобувну і обробну галузі промисловості Донбасу й робив висновки стосовно економічного значення цього економічного району в господарській структурі України.

Монографія Ф.Матвієнка-Гарнаги «Цукрова промисловість України за п'ятирічним пляном» [7] може стати прикладом фундаментального дослідження галузі господарства і для нинішніх дослідників. Адже вченому вдається настільки структурувати матеріал, що фактично він формулює план економіко-географічної характеристики галузі господарства. Ф.Т. Матвієнко-Гарнага починав дослідження цієї важливої для економічного розвитку України галузі господарства з детального огляду історії її формування. Далі учений пропонував економіко-географічну характеристику галузі через врожайність і цукристість буряка, основні центри його переробки, а завершував дослідження аналізом географії ринку цукру в Україні.

У своїх дослідженнях Ф.Т. Матвієнко-Гарнага приділяв увагу також вивченню природно-ресурсного потенціалу країни. Зокрема, монографія «Підземні багатства України» (1930) [6] присвячена детальній географічній характеристиці мінерально-сировинної бази України.

Отже, крім теоретичних аспектів економіко-географічних досліджень Ф.Т.Матвієнко-Гарнага значну увагу зосереджував на дослідженнях галузей господарства України. Проте йому вдалося вивчити й описати лише декілька галузей, оскільки його наукова діяльність припала на кінець 20-х – початок 30-х років ХХ ст., коли «українізації» на українських землях в складі тоталітарної імперії було навішено ярлик «буржуазного націоналізму». Розвиток науки почав гальмуватись, а боротьба з прихильниками заборонених советською цензурою певних галузей наукового пізнання набула жорстоких форм.

Значний внесок зробив Ф.Т.Матвієнко-Гарнага у становлення і розвиток вищої географічної освіти в Україні. Свідченням цього є ґрунтовна праця «Краєзнавство і краєзнавча робота», що побачила світ у 1930 р. У цій монографії він висвітлив методологічні основи краєзнавства та досить детально описав методологію і методику власне краєзнавчих досліджень. Зупинимось на більш детальному аналізі цього посібника Ф.Т.Матвієнка-Гарнаги, який фактично став першим подібним підручником такого типу в Україні. Багатозначне розуміння терміну «краєзнавство» Ф.Т. Матвієнко-Гарнага розкривав через три складові: «1) краєзнавство як певна сума якихось відомостей; 2) краєзнавство як робота або процес для засвоєння відомостей; 3) форми проведення краєзнавчої роботи» [5, с.3]. Велика заслуга його у тому, що він один із перших теоретиків краєзнавчих досліджень запропонував чітке й узагальнене визначення цієї галузі наукового пізнання: «краєзнавство – це є певна сума знань широким кіл людности про природні й соціальні факти та явища краю, про взаємну залежність цих фактів і явищ; ці знання набуваються внаслідок організованого громадського руху з метою вивчити й використати виторчі сили країни, виховати дослідників і активних будівників життя на підставі наукових досягнень та загальнодержавних завдань» [5, с. 6-7]. Фактично це формулювання поняття

«краєзнавство» не втратило своєї актуальності і до наших днів, воно ще більше розкриває важливість і значення поглядів і думок Ф.Т.Матвієнка-Гарнаги для сьогодення географічної науки.

Об'єктом краєзнавчих досліджень вчений називав «витворчі сили» природи, економіки та побуту народу. Ф.Т. Матвієнко-Гарнага приділяв увагу плану фізико-географічного та економіко-географічного краєзнавчого дослідження, давав розуміння практичного краєзнавства, процесу збору інформації та її використання у практичному житті. Методами і етапами дослідницької діяльності краєзнавця він називає «зібрання і облік матеріалу, аналіз матеріалу та встановлення зв'язку між фактами і явищами, розподіл матеріалу по групах відповідно до питань, наукові висновки матеріалу, практичні висновки, пропаганда наукових і практичних висновків або освітня робота...» [5, с. 28-29].

Ф.Т. Матвієнко-Гарнага аналізував сукупність форм проведення краєзнавчих досліджень на кожному етапі, починаючи від організації такої роботи і закінчуючи формами пропаганди та методикою створення краєзнавчих музеїв. Завершував працю «Краєзнавство і краєзнавча робота» переліком літератури з підготовки до проведення краєзнавчих досліджень. Такий підхід до теоретичних і методичних основ краєзнавчої роботи, визначений Ф.Т.Матвієнком-Гарнагою, не втратив свого сенсу до нашого часу.

Ф. Матвієнко-Гарнага був також одним з відомих українських економістів, особливо у сфері дослідження шляхів і засобів нагромадження капіталу та проблем формування державного бюджету. Нам відомо лише декілька статей вченого, присвячених актуальним проблемам економічного розвитку України. Наприклад, «Восстановление и воспроизводство основных капиталов госпромышленности Украины в связи с налогами и сборами в ней» (Хозяйство Украины, 1925, №5), «Бюджет і господарство України» [2].

«Культурна боротьба радянської громадської думки» наприкінці 1920-х років поклала край українській національній думці, а в 1930-ті роки оголосила заборону і остаточну ліквідацію в Україні цілого ряду наук, закриття науководослідних установ, згортання національної освіти і науки. Саме масові репресії в Україні у 1930-х рр. поклали край економіко-географічним і економічним студіям Ф.Т. Матвієнка-Гарнаги, на якого було навішено ярлик «буржуазного націоналіста», а ім'я самого вченого вже не згадувалось у жодному біографічному довіднику советської держави.

Література

1. Матвиенко-Гарнага Ф. Восстановление и воспроизводство основных капиталов госпромышленности Украины // Хозяйство Украины. – 1925. – № 5. – С.127-139.
2. Матвієнко-Гарнага Ф. Бюджет і господарство України // Земельник. - 1925. - № 8-9. - С. 3-15.
3. Матвієнко-Гарнага Ф. Нариси з економічної географії України. Підручник для вищих шкіл. – Харків: Держвидав України, 1929. – 200 с.
4. Матвієнко-Гарнага Ф. Вугляно-рудно-металургійний район УСРР. - Харків: Держвидав України, 1930. – 50 с.
5. Матвієнко-Гарнага Ф.Т. Краєзнавство і краєзнавча робота. – Харків: Держвидав України, 1930. - 50 с.
6. Матвієнко-Гарнага Ф.Т. Підземні багатства України. - Харків: Держвидав України, 1930. - 56 с.
7. Матвієнко-Гарнага Ф.Т. Цукрова промисловість УСРР за п'ятирічним пляном. – Харків: Господарство України, 1931. - 56 с.